Journal of Economy Culture and Society 2020; 62: 23-46 DOI: 10.26650/JECS.2019-0124

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Almanya'da Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri*,**

The Everyday Life Experiences and Coping Processes of Highly Skilled Immigrants in Germany

F. Güzin AĞCA-VAROĞLU[1]

*Makale, 2011 yılında Berlin Freie Universität'de tarafımdan tamamlanmış olan, "Türkiye'den Almanya'ya Gelen Doktora Öğrencilerinin Kimlik İnşa Süreçlerinde Basmakalıplaştırmanın Etkisi" adlı yüksek lisans tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

**The article is written based upon my master's thesis entitled 'The Effects of Stereotyping on Identity Building Processes of PhD Students Migrated from Turkey to Germany', completed in FU Berlin in 2011.

[1]Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Şanlıurfa, Türkiye

ORCID: F.G.A.V. 0000-0003-3770-1268

Corresponding author:
F. Güzin AĞCA-VAROĞLU,
Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Şanlıurfa, Türkiye
E-mail: fguzinagca@gmail.com

Submitted: 23.12.2019
Revision Requested: 24.12.2019
Last Revision Received: 02.03.2020
Accepted: 11.04.2020
Published Online: 23.04.2020

Citation: Agca-Varoglu, F. G. (2020). The everyday life experiences and coping processes of highly skilled immigrants in Germany. *Journal of Economy Culture and Society,* 62, 23-46. https://doi.org/10.26650/JECS.2019-0124

ÖZ

Almanya'da Türkiye kökenli göçmenlere yönelik olumsuz tutumlar, toplumda kurulan ilişkileri zedelemekte ve yükselen gündelik hayat ayrımcılığının temelini teşkil etmektedir. Türkiye-Almanya arası göç dalgalarından birini de akademik kaygılarla göç eden doktora öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, Berlin'e doktora eğitimleri için gitmiş ve sahip oldukları sosyal-kültürel sermaye ile yüksek nitelikli göçmen statüsünde kabul edilebilecek 10 katılımcı ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılarak, öğrencilerin gündelik hayat deneyimleri ve bu doğrultuda geçirdikleri baş etme süreçleri nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Bu doktora öğrencileri, kendilerine özgü göç amaç ve koşulları ile Almanya'nın en büyük azınlığını oluşturan diğer göçmen kuşaklardan farklılaşmaktadırlar. Bütün bu farklılaşmaya rağmen gündelik hayat deneyimlerinin, algıladıkları kalıp yargıların azınlık toplumunun üyeleri ile benzerlikler gösterdiği gözlemlenmektedir. Öte yandan baş etme süreçleri göz önüne alınırsa onlardan ayrışmaktadırlar. Bu aktörlerin deneyimleri, algıladıkları kalıp yargılarla geliştirdikleri taktikleri ve bu bağlamda kendisini gösteren aidiyet süreçleri makalenin ana sorunsalını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yüksek nitelikli göç, gündelik hayat ayrımcılığı, taktik

ABSTRACT

Negative attitudes against migrants of Turkish origin in Germany strain relations within society and constitute the underlying reasons for the increase of everyday discrimination. Migration due to academic concerns makes up one of the many migration waves between Turkey and Germany. In this study semi-structured interviews were conducted with 10 participants, who were considered as highly skilled immigrants both due to their migration for postgraduate studies and their possession of a particular social-cultural capital, evaluating their everyday experiences and coping processes in this regard using the content analysis from a

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

range of qualitative research methods. PhD students differ with their specific purposes and conditions of migration from other migrant generations representing the largest minority in Germany. Yet, despite this distinction, their everyday experiences and stereotypes show similarities with the members of the minority society. However, they differentiate from their respective minority group with regard to their coping processes. The main questions this article deals with are the experiences of these actors, the tactics they have developed through their perceived stereotypes and the process of belonging that is manifested in this regard.
Keywords: Highly skilled migration, everyday discrimination, tactic

EXTENDED ABSTRACT

The primary purpose of the study is to research the tactical attributes adopted by PhD students due to their negative everyday life experiences in Germany and their connection with the belonging processes using Tajfel & Turner's Social Identity Theory and De Certeau's tactic conceptualization. In this context, the outcomes of the article are categorized under two topics, namely everyday life experiences, and coping processes. Semi-structured interviews were conducted with 10 students who were asked questions about their intergroup relations, stereotypes, and their developed coping processes in this regard. The study intends to shed light on group interactions of highly skilled Turkish immigrants in their everyday lives, who are barely paid attention to in migration studies in Germany.

Within the scope of the research, the participants were asked to list attributes which they thought members of the majority society would express about Turkish minorities. In this context, the students' perceived stereotypes suggest that the generations of Turkish origin in Germany are conservative, aggressive, and patriarchal. The students also felt to a high degree the same negative image towards themselves as about migrant generations in Germany in their own experiences. Having migrated solely for educational purposes and unaware of such dominant stereotypes in Germany, these students expressed a great disappointment and shock due to the negative image that was being attributed to them.

Participants also noted that they had difficulties in several milestones of everyday life such as extending their residence permits, finding houses and socialization due to discriminatory behaviours. It is obvious that such experiences resulting in changes in the belonging process led the students to experience a psychologically negative well-being, a situation I designate here as the Clark-Kent-Syndrome. The Clark-Kent-Syndrome is a concept designating the effects of discrediting special qualifications and socio-cultural capitals of skilled immigrants by the majority society. Although they migrated to Germany as "bright students" and "persona grata", they eventually weakened and failed to use their superpowers against stereotypes, just like Superman exposed to kryptonite. In particular, in the early days when they had a poor command of the German language, unlike any other 'western' international student, my interviewees, under the dense influence of negative stereotypes, took upon themselves the criticism over migrant generations avoiding learning German. In this context, a lack of language proficiency categorizes students into a low-status group, as a tool for labelling.

The students adopted certain tactics to overcome the negative experiences of their everyday lives. Participants observed a decrease in their negative experiences to the extent that they proved to fail to meet the stereotypes and think that they are able to reinstate, even partially, their high status with the tactics they had developed. Such tactics can be addressed under two topics, namely *individual mobility* and sub-grouping in association with the belonging processes.

The frequently uttered "you are an exeption" attitude towards the participants, has been taken up by them as a discourse. They emphasize their differences from other migrant generations through impression management in a performative way. They refer to Istanbul, a global city, or their ability to speak Turkish the Istanbul way as showing their socialization in Turkey, and choose to speak English

to secure their presence as international students, and demonstrate their socio-cultural capitals to make their privileged position distinctive. Thus, they adopt sub-typification as a tactic to reinstate their positive distinctiveness. These are all examples of the individual mobility tactic, manifested by the emphasis on 'I am distinct'.

In such conflict situations, where the in-group makes up a "lower status group", students are neither identified with their in-groups nor are they assimilated by developing belongingness with an out-group. Instead, they internalize sub-typification that highlights in-group differences and choose sub-grouping. Accordingly, they opt to compare themselves with in-group members. At this point, a sort of "we", i.e. the sub-group constituted of highly skilled immigrants, who came from and had a socialization processes in Turkey, emerges. In contrary to findings suggesting that German-Turks have developed tactics to become introverted, to gravitate to their own consumption, information and socialization environments, it has been revealed that the students in this research abstain from the aforementioned "immigrant" tactics with their own distinctive tactics. It is interesting that a specific tactic developed by an immigrant group is taken out of the range of application by other members of the same group, again in a tactical manner. This belonging-based tactic enables positive distinctiveness for students, while in their social environment, it gives rise to a kind of ambiguity based upon the level of acquaintance. The tactics that are repeatedly developed in line with dominant strategies in everyday interactions do not only manifest in successive processes but also in concurrent and intersecting cases and social environments.

1. Giriş

Avrupa ülkeleri, özellikle Almanya İkinci Dünya Savaşı sonrası iş gücüne daha çok ihtiyaç duyulması sonucunda, iktisadi kalkınmayı öncülleyen bir anlayışla çevre ülkelerden işçi almıştır. Türkiye'den Almanya'ya işçi göçünün sosyal, ekonomik, politik vb. birçok boyutta önemli sonuçları olmuştur. İki ülke arasındaki 1961 yılı işçi göçü anlaşması ile yoğunlaşan süreç, günümüze kadar çeşitli şekillerde aşama aşama devam etmiştir (Abadan Unat, 2007; Şahin Kütük, 2015). Göçmen işçiler ve onların süregiden kuşakları Almanya'daki en büyük göçmen nüfusu oluşturmaktadır. Buna karşılık göçmen çocuklarının eğitim kademelerindeki memnuniyetsizlikleri, yüksek öğretime düşük oranda dâhil oluşları ve istihdam zorlukları soru işareti olmayı korumaktadır (Tezcan, 1999; Kristen ve Granato, 2007; Canbulat ve ark., 2008; Hartmann, 2016). Okul sıralarından, sokaktaki deneyimlerine, medyadaki görünürlük şekillerinden, kamusal alanda olumsuzlanan imajlarına kadar bu nesiller, dâhil olamama- dâhil edilmeme sorunu ile karşılaşmaktadırlar (Schiffauer, Uçan, Schwalgin ve Kurt, 2015; Reimers, 2018). Hamburg Üniversitesi'nde Alman yüksek öğretim öğrencileri ile yapılan bir çalışma, öğrencilerin 'ilkel, geleneksel, tehlikeli, erkek egemen' gibi kalıp yargıları 'tipik Türk[1] olmak' ile örtüştürdüklerini ortaya koymuştur (Kahraman ve Knoblich, 2000). Birçok araştırmada göçmen kuşaklara yönelik kalıp yargıların farklı boyutlarıyla Almanya'daki yeri vurgulanmaktadır (Kaya, 2002; Schiffauer, 2003; Baltes ve Rudolph, 2010; Diehl, Neumann-Fischer ve Mühlau, 2016, Yılmaz-Sener, 2018). Özellikle Müslüman azınlıklar ile bağlantılı olarak gündemi meşgul eden '*Leitkultur*' tartışmaları ile çerçevesi çizilen bu kalıp yargılar, orada doğup büyüyerek, sosyalizasyon süreçlerini geçiren ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin toplum içinde bir tür "köprü görevi" görebilmelerinin önüne engel koymaktadır.

Leitkultur, göçmen kuşakların öncü kültür olarak kabul edilen egemen değer ve normlar çerçevesinde, 'toplum'a sosyal uyum göstermelerini ve kökleri ile bağlantılı olarak sahip oldukları ile aralarına mesafe koymalarını ön gören bir anlayışı ifade eder. Bu anlayış, temelde Avrupa'da göçün ve getirilerinin aşılması gereken bir 'problem' olarak algılanması ile Müslüman kimliğinin "öteki" olarak konumlandırılarak (Spielhaus, 2006; El-Tayeb, 2008; Göle, 2010; Yardım, 2016), göçmen kuşakların homojen bir bütün olarak ifadesine de zemin oluşturur. Bu bağlamda *Leitkultur* üzerinden Almanya'da İslam'ın görünümleri (minare, baş örtüsü, ezan vb.) istenilmeyen, olumsuz semboller olarak kurgulanmakta ve çokkültürlü toplum imkânını zedeleyen bir beklenti düzlemi oluşturulmaktadır (Schiffauer, 2004a; Schiffauer, 2011). Bu beklenti düzleminin -örneğin yükseköğretime geçiş için oldukça önemli olan eğitim kademelerinde çocukların öğretmenleri ile ilişkilerindeki sistematik beklentinin- özellikle dini kimlik üzerinden inşa edilen kişilerarası ve kurumsal ırkçılık tutumlarıyla kendisini gösterdiği görülmektedir (Kaya, 2001; Schiffauer, 2003; Moffitt, Juang ve Syed, 2018). Eğitim düzeyi düşüklüğüne ve kaynaşmanın önündeki engellere bir gerekçe olarak bu nesillerin olumsuz gündelik hayat deneyimlerini görmek mümkündür.

1 Burada biyolojik bir kategoriden ziyade "Türklük" ile süreç içinde Türkiye-Almanya arası göç dalgalarıyla 'azınlık topluma' dahil olan kişi ve kuşakları ifade edilirken, 'Almanlık' ise anadili Almanca olan, içinde bulunduğu habitus itibarıyla 'çoğunluk'a mensup '*native*' kimseleri tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra yine özellikle mülakatlarda geçen 'Alman-Türkler'(*Deutsch-Türken*) göçmen kuşakların gündelik hayatlarındaki bir aradalıklarının, kültürel kimliklerinin geçişkenliğini yansıtan melez kimliğin (Bhabha,1994) bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Almanya'da yaşayan Türkiye kökenlilerin homojen bir bütün olarak değerlendirilmesine, farklı etnik, dini, sınıfsal gruplara mensubiyetleri sebebiyle eleştirel bakmak mümkündür. Gerek literatürde gerekse gündelik hayatta sıklıkla kullanılan ikili kategorilerin sorunlu tarafı, iç içe geçişleri, yoğun etkileşim alanlarını ıskalama ihtimali ve genellemeye gitme eğilimleridir. Makalenin sınırlılıkları sebebiyle çalışmada bu tartışmada derinleşilmemiş, literatürdeki ve mülakatlardaki bu kullanımlar birer analiz nesnesi olarak kabul edilerek, olduğu gibi alınmıştır. (Ayrıntılı değerlendirme için bkz. White, 1997; Kaya, 2001; Schiffauer, 2004a/b; 2008; 2013)

Gündelik hayat, ilişkilerin en kendiliğinden boyutunu ifade eden, "güç ilişkilerinin ölçülüp tartıldığı", strateji ve taktiğin eyleme konulduğu yerdir (De Certeau, 2008). Bu deneyimler, gündelik hayatın sıradanlığında etkileşim örüntülerini ve özellikle gruplar arası ilişkilerin verdiği mesajları, çatışma ve uzlaşım alanlarını yorumlamaya olanak sağlar. De Certeau'e göre, strateji hâkim olanın erk istenci doğrultusunda uygulamaya koyduğu etkinliklerdir. Taktik ise hesaplı bir eylemdir, "zayıfın sanatıdır" ve fırsatların yakalamasıyla stratejiyi zedeleme, dönüştürme imkânını verir. Zayıf olan pasif değildir, erk tarafından uygulanan stratejiyi tüketerek eylemlerde bulunur, taktik üretir. Bu bağlamda hâkim olanın düzenlediği stratejik alanda, kendisine dayatılanlara karşı bir tür oyun kurarak, bu dayatmalarda sapmaya sebep olabilecek taktikleri geliştirmektedir. Güçlü olana karşı geliştirilen taktik, gündelik hayatın alışkanlık, tutum ve etkinliklerinde kendisini gösterir.

Gündelik hayattaki güç ilişkilerine odaklanılan birçok çalışmada, farklı maduniyetler incelenmiş ve güçsüz olanın hâkim olan ile ilişkilerinde çeşitli taktiklere başvurduğu ortaya konulmuştur (Sabuktay, 2008; Kızılay, 2011; Deniz, Hüldür ve Ekinci, 2016). Almanya'daki Türkiye kökenli azınlığın gündelik hayatta deneyimlediği 'öteki' olma durumuna karşı bir tür direnç mekanizması olarak geliştirdiği taktikleri gösteren araştırmasında Gokalp-Yılmaz (2012), araştırma grubunun Türk marketinden alışveriş yapma, Türk yemeklerinin yapıldığı restoranlara gitme, Almanca konuşmayı reddederek Türkçe konuşmayı seçme, Alman komşuları ile ilişkilenmekten kaçınma, Türkiye kaynaklı medyayı takip etme gibi taktikler geliştirdiğini göstermektedir. Bu taktiklerle, egemen söylemin içinde gedikler açılmakta, iktidarın -*Leitkultur* tartışmalarında da kendisini gösteren- stratejisinin sarsılması mümkün olmaktadır. Öte yandan göçmen nüfusun aktörlerinden olan Türkiye'de sosyalizasyon süreçlerini geçirerek Almanya'ya göç etmiş yüksek nitelikli göçmenlerin[2] gündelik hayat deneyimleri ile nasıl yüzleştiklerine ve geliştirdikleri taktiklere odaklanılması da alana yeni bir pencere açacaktır.

Uluslararası öğrenciler, özellikle yükseköğretimin en üst kademesinde olan doktora öğrencileri nitelikli göç çalışmalarında akademik hareketlilik, bilim ve teknolojinin dolaşımına temel olan 'beyin göçü' çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bilecen-Süoğlu'na (2012) göre, birçok ülkenin kazanmak istediği ve bunun için çeşitli cezbedici politikalar geliştirdikleri hedef kitle olan doktora öğrencileri yüksek nitelikli göçmenlerin alt kümesini oluşturmaktadır. Bu öğrenciler, bilimin uluslararasılaşması, küresel bir göçmen elit oluşumu, popülerleşen eğitim pazarı içinde göç alan ülkenin ekonomisine katkı sağlanması ve sonrasında iş yaşamına dahil oluşları gibi birçok boyutta etki göstermektedirler (Salt, 1997; Bilecen-Süoğlu, 2012). Horneffer ve Krenner'e (2013) göre değişen demografik yapısı sebebiyle Almanya ulusal eğitim sisteminde yetişen insan sermayesini diğer alanlara kanalize etmek durumundadır. Bu sebeple ülke dışından gelen doktora öğrencileri bilimsel gelişmenin devamlılığının sağlanması ve uluslararası rekabette yer edinebilmek için özel bir konuma sahiptir. Araştırma-geliştirmedeki çalışmaları ile ekonomik kalkınma için, bilgi toplumunun gelişmesine katkılarıyla da bilimsel ilerleme için önem arz etmektedirler. Bütün istenildik konumlarına rağmen gerek Almanya'da gerekse Türkiye'de büyümüş yüksek nitelikli göçmenlerin geri dönüş niyetlerinde ayrımcılığın, düşük istihdam beklentisinin ve memleket özleminin etkisinin büyük olduğu belirtilmektedir (Aydin, 2010; Bilecen-Süoğlu, 2012; Yıl-

2 Federal Almanya Cumhuriyeti İkamet Kanunu'nun (AufenthG) 19. Maddesi uyarınca 'yüksek niteliklilik' şu şekilde tanımlanmıştır: 1. Özel alan bilgisine sahip bilim insanları 2. Belirgin işlevdeki öğretim elemanları ve belirgin işlevdeki bilimsel çalışmacılar (bkz. https://www.gesetze-im-internet.de/aufenthg_2004/__19.html); Federal Almanya İstatistik Kurumu ise "doktoralı ya da doktorasız yüksek okul mezunlarını" yüksek nitelikli göçmen olarak tanımlamaktadır (bkz. Horneffer ve Krenner, 2013).

maz-Şener ve Türgen, 2018). Bu çalışma da ayrımcılığın ve kalıp yargıların doktora öğrencilerinin kariyer planlarındaki etkisine dair fikir vermekte, gündelik hayat deneyimlerinin diğer göçmen kuşaklarla benzerlik gösterdiğine ve bu doğrultuda da kendilerine has baş etme süreçleri geliştirdiklerine dikkat çekmektedir.

Göçmen deneyimleri, azınlıkların içinde bulundukları toplum ile etkileşimlerinin boyutlarını gözler önüne sermek için önemli bir alan sunar. Sıradan görünen durumlar ve geliştirilen taktikler hâkim atmosferin etki alanından bağımsız değerlendirilemez. Gündelik hayat deneyimlerinin ifadesi, bireylerin sosyal ortamlarında ve dış çeper ilişkilerinde algıladıkları kalıp yargıların boyutlarını görmemize olanak sağlar. Bu bağlamda, makalenin temel soruları şu şekildedir: Almanya'daki göçmen kuşaklara atfedilen, yukarıda da bahsi geçen hâkim kalıp yargıları taşımayan doktora öğrencilerinin gündelik hayat deneyimleri nasıldır? Bu deneyimlerle baş etme süreçleri, geliştirdikleri taktikler nelerdir? Bu süreçler gruplar arası ilişkilerde nasıl bir rol oynamaktadır?

2. Araştırma Yöntemi

Araştırmada, katılımcıların gündelik hayat deneyimleri ve algıladıkları tutumları değerlendirmek amacı ile nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Nitel araştırma, araştırılanın kendi ifadesinden yola çıkarak, deneyimlerinin, duyumsayışlarının, etkileşimlerinden edindiği kanaatlerinin gün yüzüne çıkmasını ve çözümlenmesini olanaklı kılar, anlatının içinden anlamlı çıkarımlara ulaşmayı sağlar (Kümbetoğlu, 2019). Berlin'de doktora eğitimi için bulunan öğrenciler bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde, alan çalışmasının keşfetme/anlama çabasını olanaklı kılması sebebiyle (Kümbetoğlu), rastlantısal olmayan örneklem seçim tekniği olan kartopu yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerin ortak özellikleri, Türkiye'de doğmuş ve büyümüş, kariyer beklentisi ile Almanya'ya göç etmiş olmalarıdır. Her biri Türkiye'de üniversite giriş sınavında üst dilimde yer alan yerleri başarı ile bitirmiş, ileri düzeyde İngilizce ve orta-üst düzeyde Almanca bilgisi olan, eğitimli ve aktif çalışma hayatında olan ailelere mensup, Berlin'de elit üniversiteler olarak kabul edilen okullarda araştırmacı doktora öğrencisi pozisyonunda[3] bulunan, düzenli aylık gelirleri ve derinleştikleri hobileri olan bireylerdir.

Araştırma için homojen bir grup oluşturulmasının nedeni, Türkiye kökenli göçmen kuşaklara yönelik ayrımcı tutumlara gerekçe gösterilen kalıp yargıların zıttı özellikleri taşıdıkları somut olarak da ortada olan katılımcıların gündelik hayat deneyimlerinin nasıl olduğunu araştırma niyetidir. Bu doğrultuda, ayrımcılığın ve kalıp yargıların öne sürülen gerekçelerinin sorgulanması yönünde eleştirel bir bakış kazanılması hedeflenmiştir.

Küresel akademik ağlar, yüksek nitelikli göç hareketliliğinin önünü açan önemli etkenlerdir. Avrupa ülkeleri, 'yüksek nitelik rekabeti' içinde, bu göçmenleri cezbederek ülkeye kazandırmayı amaçlayan stratejiler geliştirmektedir (She ve Wotherspoon, 2013). Birçok eleme sürecini geçen uluslararası doktora öğrencilerinin bir ülkeyi tercih etmesi, „en zeki ve iyiler" olarak bilgi üretimi ve ekonomiye katkı sağlama potansiyellerini o ülkeye taşımaları anlamına gelmektedir (European Migration Network, 2013). Araştırma grubunu oluşturan öğrencilerden genetik, moleküler biyoloji, mühendislik gibi alanlarda çalışanlar pozitif bilim ve teknik alanlarda bilgi üretimine katkıda bulunan AR-GE faaliyetlerinin içinde yer almaktadırlar. Sosyal bilimciler ise en büyük azınlık grubun Türkiye kökenli göçmenlerden oluştuğu ve Türkiye ile yakın ilişkileri olan Almanya'da

3 Almanya'da doktora eğitimi standart bir öğrencilik deneyimi olarak görülmemektedir. Doktora öğrencisi, bilime aktif katkı sunması beklenen, bölümünde alanı ile ilgili ders açabilme ve öğrencilere danışmanlık yapma imkânına sahip olabilen bilim topluluğunun bir üyesi kabul edilir. Bu sebeple, bu aşamadakiler için diğer yükseköğretim öğrencilerinden farklı olarak, doktor adayı anlamındaki *Doktorand*innen* ifadesi kullanılır.

içerden bakışı mümkün kılan öğretim elemanları, analistler ve sosyal çalışmacılar olarak aktif rol oynamaktadırlar. Örneğin; siyaset bilimi alanında doktora yapmakta olanlar enstitülerinde AB-Türkiye ilişkileri, Türkiye'nin dış ve iç politikaları üzerine, hukuk alanındakiler Türk hukuku üzerine dersler verebilmekte ve göçmenlere danışmanlık hizmeti sağlayabilmekte, toplumsal cinsiyet üzerine çalışanlar ise göçmen kadınlara yönelik STK'larda aktif görev alabilmektedirler.

Araştırma kapsamında katılımcıların sözlü onayı alınarak, 10 derinlemesine görüşme yapılmıştır. Kümbetoğlu'na (2019) göre nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme, araştırılan ile etkileşim içinde, ilk bakışta ortaya çıkmayabilecek deneyimleri, yüklenilen anlam, niyet, zihinsel arka plan ve kavrayışları 'görünenin ötesine' taşıyarak, bütüncül bir biçimde anlamanın önünü açan veri toplama tekniğidir. Bu teknik, mülakatlara esneklik kazandırmış ve sorular ile bağlantılı sözel olmayan davranışların gözlemlenebilmesi, anlık yanıtlar ile kişilerin iç dünyalarında önem verdikleri tecrübelerini aktarmaları, yanıt oranının yüksek olması, gereken noktalarda yöneltilen ek sorularla derinlemesine bilgi alınabilmesi gibi yüz yüze olmanın avantajlarından yararlanabilmeyi mümkün kılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Görüşmelerde katılımcılara, demografik bilgi edinmek için yapılandırılmış soruların yanı sıra, açık uçlu sorular ve ihtiyaç durumunda başvurulan tamamlayıcı sorular yöneltilmiştir. Görüşmelerin çerçevesi, gruplar arası ilişkiler, algılanan kalıp yargılar ve ayrımcılık, geliştirilen baş etme süreçleri gibi ana temalar baz alınarak oluşturulmuştur. Doktora öğrencilerinin deneyimlerine dair verdikleri örnekler ve betimlemeler, algıladıkları ayrımcı tutumlar, aidiyet süreçleri ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin analizini de sağlamıştır.

Araştırma verileri, Lamnek'in (2005) aşamalı içerik analizi önerisi dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda mülakat içeriklerinde ön plana çıkan konu ve durumların ortaklıklarının belirlenmesi amacı ile görüşme sorularına temel oluşturan temalar tek tek incelenerek bir matris oluşturulmuştur. Sonraki aşamada, belirtilen temalarla bağlantılı olarak mülakat pasajlarının analizini mümkün kılan bir içerik matrisi oluşturularak genelleştirilmiş analize başvurulmuş, mülakatların ortaklık ve farklılıkları belirlenmiştir. Analizin ön plana çıkardığı içeriklere göre katılımcıların gruplandırılması ve mülakat pasajlarının yorumlanması bu şekilde olanaklı olmuştur.

Esgin'e (2016) göre gündelik yaşam deneyimleri, kurulan etkileşimler ile anlamlar üretilir ve sosyal gerçeklik, bireyselliğimizi aşan yönleri ile gündelik hayatı oluşturan etkileşim alanlarında, bir aradalıklardadır. Gündelik hayatın içinde gelişen toplumsal ilişkilere odaklanarak, gündelik deneyimin aşina olunan (sıradan görünümlü) boyutlarını çekip çıkarmak, gündelik hayatı bir analiz nesnesi yapmak mümkündür (Esgin, 2018). Araştırma özelinde değerlendirecek olursak, gündelik hayatın sıradanlığında kayda geçmeyen deneyimler, duyumsayışlar, tekrarlar, etkileşimlerin çatışma ve uzlaşma noktalarındaki performatif dışa vurumlar öğrencilerin anlatımında kendisini gösterebilmiştir.

Araştırmacının süreç içinde Berlin'de eğitimine devam etmekte olan Türkiye kökenli bir öğrenci olması, içeriden bakışı mümkün kılmış, özdüşünümsel pozisyon alabilmesini sağlamıştır. Özdüşünümsellik, temelde araştırmacının alanın aşamalarında kendisini görmesi, araştırmadaki konumunu ve öznelliğini sorgulaması anlamına gelmektedir (Breuer, 2003). Yabancılar dairesindeki bürokratik işlerden, sosyal aktivitelere katılıma kadar gündelik hayat pratiğinin birçok noktasına halihazırda dâhil oluş, mülakat içerikleri ile deneyimsel alan arasındaki mesafeyi yakınlaştırarak, araştırmacıya tecrübi bilgisini kullanabilme, duyumsal arka planı yorumlama ve verilerin güvenilirliğini ölçme imkânı vermiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların göçmenlik deneyiminin içinde olan bir öğrenci ile konuşuyor olmalarının avantajlı bir tarafı vardır. Deneyimsel alanın ortaklığının araştırmacının 'geçmişinde' bıraktığı ve izlerini taşımakta olduğu bir süreç üzerinden

değil (Ellingson, 1998), 'şimdiyi' kavrayan bir sosyal gerçeklik düzlemi içindeki etkileşim alanına dayanmış olmasının, kısacası araştırmacı-araştırılan arasında kendiliğinden oluşan özdeşlik ilkesinin sahada güç ilişkilerine dayalı bir hiyerarşinin inşasını da engellediği düşünülebilir.

Araştıran ve araştırılan arasındaki ortak tecrübeye dayanan ilişkisel derinlik bu alan çalışmasında bir dezavantajı da beraberinde getirerek, araştırma grubu ile kontrollü yakınlık-uzaklık ilişkisini zorlaştırmıştır. Bu sebeple, mülakatlarda katılımcıların ifadelerini ayrıntılandırma gereği duymadıkları kimi durumlar yaşanmış, araştırmacı ile öğrenciler arasında deneyim alanının ortaklığına referansla, mülakatlarda kimi bağlama gönderimli diyaloglar oluşmuştur. Öte yandan beyanın deneyim ile ilişkisinin araştırmacı gözlükleri ile kurulmasının gücü yadsınamaz. Nitel araştırma bu yönüyle araştırmacının kendisini dahil ettiği bir ilişkisel alanda hareket etmenin keşfidir.

3. Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın kuramsal şemasını sosyal psikoloji ve sosyolojinin önemli tartışma alanlarından, gruplar arası ilişkiler ve bireylerin bu ilişki örüntülerindeki konum alışlarına dair çıkarımlarıyla, Sosyal Kimlik Teorisi (Tajfel ve Turner, 1979) ve kalıp yargı tartışmaları oluşturmaktadır.

Kalıp yargılar gruplar arası etkileşimde başat rol oynar ve üst düzey bir ikna olmuşluk gerektirir. Sosyal grubun kategorik olarak belirlenmiş bir başlık altında tanımlanarak, homojen bir bütün olarak değerlendirilmesine neden olur. Weber ve Crocker'a (1983) göre kalıp yargılar bir sosyal grubun ve üyelerinin karakteristiğini ortaya koyduğu düşünülen hiyerarşik bilişsel yapılardır. 'Öteki' hakkında zihnimizde oluşan ve bize pek de rahatsızlık vermeyen resimler kalıp yargılarımızdır ve sosyal grupları belirli özellikler çerçevesinde sınıflandırmakta kullanılırlar. Kişiler bu resimleri genelleme eğilimine girerek grup içi farklılıkları görmezden gelirler (Lippmann, 1998). Bu sınıflandırma, bir kategoriye bağlı olarak belirlenen davranış şeklini rasyonelleştirerek meşrulaştırma süreçlerini de içinde barındırır. Bu noktada kalıp yargıların değişime uğraması oldukça zordur.

Bireyler, homojen olarak gördükleri bir dış gruba dair oluşturdukları kalıp yargıları sarsan bir grup üyesi ile karşılaştıklarında, bu farklılığı görmezden gelerek, alt tipleştirme eğilimine girerler. Bu durum kalıp yargı değişiminin önünde önemli bir engel teşkil eder (Hewston, Macrae, Griffiths, Milne ve Brown, 1994). Alt tipleştirme, bir grup hakkındaki kalıp yargıların korunarak, farklı özellikler gösteren bireyin, kendi grubundan ayrıştırılması yoluyla 'istisna' olarak değerlendirilmesini mümkün kılar (Hewston, 1994; Maurer, Park ve Rothbart, 1995). Kalıp yargıların değişimi bağlamında iki durum farklılık gösterir: Alt tipleştirilmede istisna olarak değerlendirilen birey, grubundan ayrı tutularak değerlendirildiğinden, grubu ile ilgili resimde bir değişime yol açamazken, alt gruplaşan birey ise üst grubunun içinde farklılığın mümkün olabildiğine dair bir fikir vererek, tüm grubu homojen görme eğilimini zedeler (Richard ve Hewstone, 2001). Kişiler, dış gruplarının altında sınıflandırılma çabasına girmektense, iç gruplarında bir alt grup oluşturmaya daha eğilimlidirler (Park ve Rothbart, 1992). Alt tipleştirilme süreci bireyin grubundan ayrışarak, kendini bir alt gruba mensup kabul etmesine etki edebilir (Maurer ve ark., 1995; Park, Wolsko ve Judd, 2001). Alt grup, bireylerin iç gruplarına atfedilen kalıp yargılarla inşa edilen sosyal kategoriden ayrışarak, pozitif statülerini kazanmalarına yardımcı olur (Park ve Rothbart, 1992). İç ve dış grup arasındaki statü farkı alt gruplaşmada rol oynar.

Grup üyeliğine ve gruplar arası etkileşime sosyal psikolojik bir mercek yönelten Tajfel ve Turner'ın (1979) Sosyal Kimlik Teorisi, sosyal sınıflandırma, sosyal kıyas ve sosyal özdeşleşme gibi kavramları kullanarak, bireyin kendilik algısının grup üyeliği ile bağlantılı olarak nasıl kolektif bir bilince evrildiğinin dinamiklerini açıklar. Tajfel ve Turner'a göre gruplar arası ilişkiler-

de kalıp yargıların inşasını beraberinde getiren de bu iç-dış grup dinamikleridir. Bireylerin grup sınırlarını netleştirmeye yönelik tutumları kendi gruplarından olmayanlarla aralarındaki farklılıkları ortaya koyarak, sosyal sınıflandırma yoluyla diğer grubu homojen görmeye yöneliktir. Sosyal sınıflandırma, 'biz' ve 'onlar' ayrımının sınırlarını çizme yönünde işlev görür. Birey, içinde bulunduğu grubu olumlarken, dış grubu negatif görme eğilimi gösterir. Dış gruba bu tür bakış, gruplar arası ayrımcı davranışın ve etnosentrizmin de temelini oluşturur.

Tajfel'a (1974) göre sosyal kimlik, bireyin grup üyeliğine yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan doğan kendilik algısının bir boyutudur. Sosyal özdeşleşme yoluyla kişiler, üyesi oldukları grubun dışındaki grubun üyelerini dış grup sınırları içinde değerlendirirler. Bu doğrultuda, grup üyeleri kendilerini iç grupları ile tanımlar ve pozitif bir sosyal kimlik kazanmak için çaba gösterirler. Kişinin iç grubuna yönelik olumlu algısı, sosyal kimliğini de aynı şekilde değerlendirmeyi mümkün kılar. Eğer iç grubun sosyal statüsü dış grup ile kıyaslandığında düşük ise, bireyler pozitif bir ayrışma için çeşitli stratejiler geliştirirler. Bunlar ana hatlarıyla sosyal hareketlilik ve sosyal değişimdir (Tajfel ve Turner, 1979). Sosyal hareketlilik, kişinin iç grubunun statüsünden memnun olmama durumunda, olumlu bir sosyal kimlik kazanmak amacı ile, daha yüksek statülü bir gruba geçişini ifade eder. Bu, terk edilen grubun statüsünün yükselmesi yönünde bir işlev göstermez, pozitif bir sosyal kimlik kazanmak amacı ile bireysel bir çözüm arayışıdır. Tajfel ve Turner'a göre sosyal değişim, sosyal yaratıcılık yoluyla yeni durumlar ve tanımlamalar inşa edilerek, pozitif kimliği geri kazanma süreci olarak değerlendirilebilir. Bu noktada grup üyeleri kolektif bir çaba gösterir, iç grup dinamikleriyle tutarlı hareket etme yönelimine girerler. Diğer bir pozitif kimlik kazanma yöntemi de kıyas grubunu değiştirmektir. Burada iç grubu yüksek statülü dış grup ile kıyaslamak yerine, başka bir düşük statü grubunu yeni kıyas grubu olarak belirleme yoluna gidilir. Gruplar arası ilişkilerde sosyal bir kategori olarak grup üyeliği baz alınacak olursa, kalıp yargılar, azınlığı temsil eden göçmenlerin gündelik hayat dinamiği içinde algıladıkları ayrımcı tutumlara zemin hazırlar. Bu noktada algılanan ayrımcılık grup sınırlarının oluşumunda da etki sahibidir.

4. Araştırma Bulgularının Analizi

Araştırma, doktora öğrencilerinin gündelik hayat deneyimleri ve algıladıkları kalıp yargılar ile geliştirdikleri baş etme süreçleri ve aidiyetleri arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda araştırma bulguları iki temel başlık altında değerlendirilebilir: Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri.

4.1. Gündelik Hayat Deneyimleri

Araştırma grubunun Almanya'da bulundukları süre zarfında, hâlihazırda oradaki azınlığı oluşturan göçmenler ve onların süregiden kuşakları ile ilgili hâkim negatif imajı kendi deneyimlerinde de yoğun olarak hissetmiş oldukları görülmektedir. Algıladıkları hâkim kalıp yargıları hangi sıfatlarla ifade etmek isteyecekleri sorulduğunda, katılımcıların olumlu hiçbir sıfat kullanmamış olmaları dikkat çekicidir. Etkileşimlerinde yüzleştikleri bu kalıp yargılar, dahil oldukları azınlık grubun muhafazakâr, agresif, eğitimsiz, kültürsüz, patriarkal olduğu yönündedir. Bu olumsuzlamalar öğrencilerin gündelik hayatlarından damıttıkları ve anlam dünyalarında işleyerek dışa vurdukları bilgi kümeleridir.

Hâkim kalıp yargılardan habersiz bir şekilde eğitimlerini yapmak için Almanya'ya göç eden bu doktora öğrencileri, kendilerini içinde buldukları negatif imajdan ötürü büyük bir hayal kırıklığı ve şok yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

> "Bu derece fütursuzca ayrımcılık yapılabileceğini -sosyal anlamda kastediyorum-, insanların böyle olacağını tahmin etmiyordum. Çünkü Almanya çok büyük bir ülke, Avrupa Birliği üyesi. Daha bunun başka yönleri de var tabii, hiç aklıma gelmezdi. Büyük bir hayal kırıklığı […]" (Özlem, 28, FU Berlin)

> "Yadırganacağımı tabii ki tahmin etmiştim de bu şekilde muamele göreceğimi tahmin etmem mümkün değildi, yani buraya gelince biraz şok oldum. Türklerin imajı bence pek iyi değil. […] Türklere karşı bir başka önyargı da dinlerinden kaynaklanıyor bence. Müslüman oldukları için, ben bu şekilde düşünüyorum. Bence kamuoyundaki dini teröristler, dini terör o tarz haberler bu ön yargıları arttırıyor." (Kerem, 27, Berlin Charité Araştırma Hastanesi)

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere Kerem, bahsi geçen olumsuz yargıların göçmenlerin Müslüman kimliği ile yakından ilişkili olduğunu ve 'İslami terör' gibi temaları sıklıkla işleyen medyanın da bunda payı olduğunu düşünmektedir. Doktora öğrencileri, sosyal çevrelerinde "sinir bozucu" olarak tanımladıkları kimi sorularla karşılaştıklarını ve bu soruların baş etmek zorunda oldukları kalıp yargılarla yakından bağlantılı olduğunu ifade etmektedirler. Örnek verecek olursak, mühendislik alanında çalışan başörtülü bir kadın olan Sabiha, "babasının arkasından yürüyüp yürümediğinin, örtüsünü baskı ile mi kendi seçimi ile mi taktığının, Almanya'ya okumaya gelmesinin ailesi için sorun olup olmadığının" sosyal ortamında sürekli sorgulandığını belirtmiştir. De Certeau'ün (2008) ifade ettiği gibi taktik mekânsızdır ve hâkim olanın mekânında kendisini ortaya koyar. Taktiğin bu noktada mekânsallıkla bağlantılı olarak nasıl ezber bozucu bir niteliğe sahip olabildiğini Sabiha'nın bu anlatımı göstermektedir:

> "Uyum sağlıyor olmamdan herhalde, onlar farklı bekliyorlar sonuçta, bana baktıklarında Müslüman kimliği gördükleri için. Onlarla aynı yerlerde oturuyorum, kalkıyorum, sohbet ediyorum o zaman şaşırıyorlar." (Sabiha, 26, FU Berlin)

Katılımcılar tarafından "sinir bozucu" olarak değerlendirilen bu gibi sorgulamalar bir grubun karşısında konumlandırdığı dış grubu homojenleştirerek negatif görme eğilimine örnektir. 'Öteki' olarak etiketlenen dış gruptan beklenilen davranış kalıpları, gündelik hayat etkileşiminde stratejik bir şekilde hâkim olan tarafından yansıtılmaktadır. Strateji, ifadesinde de görüldüğü üzere, Sabiha tarafından ikincil bir üretime sokulmuş, taktiksel bir çıktıya dönüştürülmüştür. Özellikle İslam ile bağlantılı olan kalıp yargılar, Müslümanları bir bütün olarak görerek, ayrım gözetmeksizin hepsini aynı kutuda değerlendirme eğilimi ile ilgilidir. İslam, Batılı değerler için bir tehdit olarak algılanmakta ve Müslüman azınlık da öteki bir kimlik olarak kurgulanmaktadır (Schiffauer, 2006). Bu Avrupa'da anti-Müslüman ırkçılık tartışmalarının da ana eksenini oluşturmaktadır. Avrupa kamusal alanında Müslüman kadının görünürlüğü ile ilgili yapılan araştırmalar, örtünme üzerinden Müslüman kadın bedeninin Batılı öznenin karşıtı olarak konumlandırıldığını/kurgulandığını ve örtünme pratiğinin önemli bir etiketleme unsuru olduğunu ortaya koymaktadır (Amir-Moazami, 2007; Göle, 2015). Dış görünüşü itibarıyla Müslüman azınlığa aidiyeti belirgin olan bu kadınlar, gündelik hayat ayrımcılığına maruz kalmakta, etiketlenmenin getirdiği dezavantajları daha yoğun bir şekilde deneyimlemektedirler (Franks, 2000; Jouili, 2009; Alam, 2012). Buna karşın dış görünüşü itibarıyla herhangi bir etiket taşımayan diğer öğrenciler, hâkim kalıp yargılara oldukça tezatlık gösteren sosyal hayattaki konum alışları, beğenileri (tüketim alışkanlıkları, giyim tarzları, ilgi alanları vb.) ve sosyal- kültürel sermayeleri (İngilizce bilgi-

leri, eğitim düzeyleri, hobileri vb.) sebebiyle güney Avrupalılarla sıklıkla karıştırıldıklarını şu şekilde ifade etmektedirler:

> "Birazcık daha esmer, hareketli, eğlenceli olduğunda 'İspanyol'sun, ne kadar da güzel konuşuyorsun, bizi de şu ana kadar öldürmeye çalışmadın; demek ki sen Türk olamazsın, İspanyol olabilirsin, İtalyan ya da Yunan' diye düşünüyorlar." (Olgun, 27, FU Berlin)

> "Yaşam standardımdaki en büyük değişiklik psikolojik olarak bende. Kendimi gündelik hayatta anlatma, doğru şekilde ifade etme sorunu. Dil bariyerini kastetmiyorum yalnızca. 'Kafanızda yarattığınız imajlara biz uymuyoruz, bunu anlayın' tarzında devamlı kendini savunmak, anlatmak durumunda kalmak. [...] Devamlı 'Biz seni gözlemliyoruz ve sen buradakilere uymuyorsun' çatışması var. 'Aaa! biz seni İspanyol sandık, nasıl Türk olabilirsin?' diyorlar. Ben evet doktora yapan bir öğrenci olabilirim. Ama görüntü itibarıyla çok averaj bir Türk kadınıyım. İşte bunu söylemek bazen benim çok ağırıma gidiyor." (Aslı, 27, FU Berlin)

Almanya'daki doktora öğrencisi ve çalışan yüksek nitelikli göçmenlerle yaptıkları araştırmalarında Türkmen (2019) ve Yılmaz- Sener (2018) de bu göçmenlerin gündelik hayatlarında "Hiç Türk'e benzemiyorsun" ifadeleri ile karşılaştıklarından bahsetmektedirler. Sahip oldukları sosyal-kültürel sermayenin ve dış görünüşlerinin grup aidiyetlerine dair yorumlarda muğlaklığa sebep olması, içinde bulundukları eşiğimsi (*liminoid*) (Turner, 1982) konum, bu araştırmanın örneklemi olan doktora öğrencilerinde güven kaybına yol açarak, yetersizlik hissini içselleştirmelerine ve etkileşimlerinde daha eleştirel olmalarına sebep olarak, gruplar arası sınırları belirginleştirmektedir. Daha prestijli kabul edilen ait olmadıkları bir grubun üyesi olarak değerlendirilme, sosyal onay için belirli kriterleri karşılamaları gerektiğinin alt mesajını vererek, üyesi oldukları grubun düşük statüsünü ve gruplarına atfedilen olumsuz kalıp yargıların boyutlarını idrak etmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, kendisini her gün kanıtlamaya çalıştığını ifade eden Olgun'un ifadesi dikkat çekicidir:

> "Kendini her gün kanıtlamaya çalışıyorsun. Biriyle 3-4 yıl vakit geçirsen bile, o kafalarındaki tip olmadığını kanıtlamak zorundasın. Bir süre sonra 'Neden bu karşımdaki insan bu kadar dışlayıcı iken ben onun arkadaşı olmaya çalışayım?' diyorsun. Kendimi geri plana atmaya başladım." (Olgun, 27, FU Berlin)

Öğrencilerin sosyal ortamlarında ilişkilenme zorlukları gündelik hayatın birçok aşamasında karşılarına çıkmaktadır. Sosyal ortamlarında karşılaştıkları ön yargılarla taktiksel olarak baş etme çabasına girme gereği duymaktadırlar. Belirlenmiş olan sınırlar sebebiyle, sosyal çevrelerinde Almanların kapalı bir grup oluşturduklarını ve onlarla arkadaşlık kurarak yakınlaşmanın zorluğunu, yoğun dışlanmışlık hislerini sıklıkla ifade etmektedirler.

4.1.1. "Hepimiz kripton görmüş Clark Kent gibiyiz."[4]

Doktora öğrencileri göç ettikleri Almanya'da, Türkiye'de taşıdıkları makbul öğrenci ve istenildik evlat, yüksek statülü birey olma durumundan bambaşka bir duruma geçmiş, kalıp yargılar ve ayrımcılık ile karşı karşıya kalarak, hiç ummadıkları bir şekilde değersizleştirilmişlerdir. Olgun bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

> "İnanılmaz bir sınıfsal düşüş. Çünkü buraya gelen öğrencilerin tümü kendi sınıflarında üst düzey yetkili çocuklardı. Buraya geldiklerinde öyle bir tablo ile karşılaştılar ki her gün sokağa çıkabilmek için aslında büyük bir mücadele veriyorlar. Aynı işçi göçmenlerin Almancayı iyi bilmediği için özel eğitim sınıflarına konulan çocukları gibi. Bize de iyi konuşursak şaşkınlık, kötü konuşursak aptal muamelesi. İkisi de birbiriyle bağlantılı, aynı mantalitenin ürünü. Ben ve arkadaşlarımı açıkçası yordu." (Olgun, 27, FU Berlin)

Ülkelerinde 'ilerlemenin ve modernleşmenin taşıyıcısı Batılı aktörler' olarak değerlendirildikleri bir habitustan, 'gelenekselciliğin ve muhafazakarlığın Doğulu aktörleri' olarak konumlandırıldıkları Almanya'ya göç etmişlerdir. O güne kadar onları vasıflı, istenildik, başarılı, kıymetli, özel kılan ve birer donanım olarak gördükleri yabancı dil bilgileri, diplomaları, derinleştikleri hobileri, entelektüel altyapıları, sınıfsal konumları gibi "süper güçleri", hâkim olanın stratejisi ile zayıflamış ve güçlerini verimli kullanamaz olmuşlardır.

Gündelik hayat etkileşimleri yalnızca sözlü ifadelerle olmaz, jest, mimik, tutum ve davranışlarla da kendisini gösterir. Bu bağlamda öğrencilerin deneyimlerinde duyumsadıkları olumsuzluklar gündelik hayatın sıradan görünümlerinde, erkin stratejisinin bu gibi göstergeleriyle bağlantılıdır. Yabancılar ofisindeki görevlilerin tavır ve yaklaşımları, ev arama süreçleri öğrencilerin ifadelerinde sıklıkla geçmektedir. Barınma ve oturum uzatma gibi eğitim hayatlarını devam ettirmeleri için büyük önem arz eden işlemleri dahi büyük bir gerginlik içinde çözdükleri şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

> "Yabancılar ofisinde falan sanki bize biraz daha kötü davranıyorlar. Genel olarak, özel bir şey yaşamadım ama konuşmalarındaki ses tonu olsun mimikleri olsun hemen fark ediliyor diğerlerine yaptığı muameleyi yapmıyor, yani sana göstermiyor." (Kerem, 27, Berlin Charité Araştırma Hastanesi)

> "Ev bulmak zordu. Türk olduğum için emlakçılar Türk olmam problem olur mu diye soruşturdular. […] Sonuçta düzenli bir gelir istiyorlar sadece. 'Benim düzenli bir gelirim var. Bunun yeterli olduğunu düşünüyorum' dedim. 'Yine de soralım' dediler. Mülakatlarına gittim birkaç WG [Öğrenci Evi] için. Almanca konuşmadığım, İngilizce konuştuğum için gayet normaldi. Ama 'Nerelisin?' diye sorduklarında 'Türkiye'den geliyorum' diyince, açıkçası ben tavırlarında bir değişiklik fark ettim." (Melike, 29, FU Berlin)

4 Bu ifade, mülakatta Olgun tarafından kullanılmıştır. Clark Kent, *Superman* adlı çizgi roman/film karakterinin alter egosudur. Uzaydan üstün güçlerle dünyaya düşen Clark, süper kahraman olduğunu gizlemek için gündelik hayatında farklı bir kılığa girer ve pasif bir insan olarak yaşamını sürdürür. İhtiyaç anında ortaya çıkartabildiği süper özelliklerini engellemenin tek yolu kripton adlı element ile karşılaşmasıdır. Düşmanları onun bu zafiyetini kullanarak onu yenmeye çalışır. Bu metaforik anlatım Almanya'daki nitelikli göçmen deneyiminin bir özeti niteliğinde olduğundan, çalışmada "Clark Kent Sendrom" olarak kavramsallaştırılmıştır.

Katılımcıların tamamının yukarıdaki alıntılarla örtüşür nitelikteki ifadelerinden, gündelik hayatın kolaylıkla halledilebilecek pratik meselelerinde (yabancılar dairesi ve üniversite işlemleri, doktor kontrolü, market alışverişi, emlakçı ziyaretleri vb.) karşılaştıkları zorlukların, yetersizlik, başarısızlık hissi ile birlikte gelen olumsuz psikolojik iyi oluşlarının da temelini oluşturduğu düşünülebilir. Öyle ki görüşmelerde doktora öğrencileri deneyimledikleri olumsuzluklar ve zorunda kaldıkları kendini kanıtlama süreçleri sebebiyle eğitimleri sonrasında Almanya'da yaşamayı düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Bunlardan biri de Almanya'nın en önemli araştırma hastanelerinden birinde genetik alanında çalışmalarını yürütmekte olan Kerem'dir:

> "İkinci sınıf vatandaş muamelesinden ötürü iyi hissetmiyorum. O yüzden 'İlerde burada yaşar mıyım? Hayatımı Almanya'da sürdürür müyüm?' diye düşündüğümde de 'Hayır, yapamam' diyorum. Dönmeyi düşünüyorum o yüzden Türkiye'ye." (Kerem, 27, Berlin Charité Araştırma Hastanesi)

Doktora öğrencilerinin algıladıkları olumsuz kalıp yargılar, onları sahip oldukları vasıfların avantajlarından uzaklaştırmaktadır. Eğitim hayatlarında da özellikle üniversitedeki arkadaşları ve diğer akademisyenlerle deneyimleri, çevrenin onlardan "başarısızlık" beklentisini ortaya koymaktadır. İfadelerde sıklıkla kullandıkları "kendini kanıtlama" sosyal ortamlarında olduğu kadar akademik ilişkilerinde de ihtiyaç duydukları bir taktiktir. Olgun'un aktarımına göre, bir hocası teslim ettiği ve geçer not aldığı bir ödevin İngilizce olmasını sorgulamış, bu sorgulamaya gerekçe olarak da onun İngilizce bildiğini tahmin etmemesini göstermiştir.

> "[…] ödevimi İngilizce yazdım. Çünkü Türkiye'deki yüksek lisans programım İngilizce idi. 'İngilizce yazmaya daha çok alışkınım' diye cevapladığımda, 'Aa! Ben sizin İngilizce bildiğinizi bilmiyordum' diye yanıt verdi." (Olgun, 27, FU Berlin)

Almanya'ya gelmeden önceki vize başvuru dönemlerinden, doktora programlarına kabul süreçlerine kadar birçok aşamada mesleki yeterlilikleri ve yabancı dil bilgilerini resmi yollarla ispatlamış olan katılımcılar, kendilerininkine benzer akademik amaçlar için orada bulunan meslektaşlarından farklı olarak, gayri resmi imalara ve ithamlara maruz kaldıklarını belirtmektedirler. Akademik başarılarla göç eden bu doktora öğrencileri için bu durum belki de algılanan ayrımcılığın en yaralayıcı boyutlarını gözler önüne sermektedir. Özellikle Almancaya hâkimiyetlerini yeterli görmedikleri dönemlerde ciddi bocalamalar yaşadıklarını ve kendilerini sosyal ortamlarında "dışlanmış" hissettiklerini ifade etmektedirler. Dil bariyerinden çok, tutum ve beklentilerin olumsuz psikolojik iyi oluşuna sebep olduğunu ifade eden Özlem, Almanya'daki ilk döneminde sosyal çevresi ile deneyimini şu şekilde paylaşmaktadır:

> "Sosyal anlamda zorlandım açıkçası. Buraya geldiğimde baya bir bunalıma girdim, yani bir sene falan kendime gelemedim. Önce dil çok zordu. Dil konusunda hem arkadaş anlamında hem de hocalarla ilişki konusunda baya bir sorun oldu ki bizim bölüm İngilizce bir bölüm insanların hepsi İngilizce konuştuğu halde. Almancayı biraz konuşuyordum ama yine de böyle ileri seviyede konuşamıyordum. İnsanlar bir yerden sonra hep Almancaya döndüler. Ben kendimi çok dışlanmış hissettim veya işte seminerde tek Almanca iyi konuşmayan ben vardım. 'Sende artık öğren canım şu Almancayı' tavrı oluyordu. Daha ilk ayımdı. Sanki beceriksizim, ben başarısızım, Almanca bilmiyorum. Sanki benim suçum bu. Hâlbuki hiç de zorunluluğum yok, bölü-

> müm İngilizce. Büyük bir baskıyla başladım. Sosyal çevremi de etkiledi. Hem akademik anlamda hem de sosyal anlamda." (Özlem, 28, FU Berlin)

Almancayı iyi kullanamama, gündelik hayatın hâkim diline vakıf olamamanın getirdiği herhangi bir zorluk değildir sadece. Aynı zamanda göçmen kuşakları stratejik olarak homojen görme eğiliminin başat kriterlerinden biri olan, Almanca öğrenmekten kaçınma, Almanca dil bilgisinde yeterli olmama gibi olumsuz eleştirileri kendi özellerinde hissetmeleri, düşük statü grubuna dâhil edilmeyle yüzleşmeleri ile de bağlantılıdır. Bu sebeple dili yeteri kadar iyi kullanamamak bir Avrupalı ya da Amerikalı öğrenci için aynı sarsıcı etkiyi göstermeyebilir. Herhangi bir 'Batılı' öğrenci için, İngilizceyi iletişim dili olarak merkeze almak sorgulanmaya açık olmayan bir uluslararası akademisyen olma özelliği iken, katılımcılar için sorgulanabilir bir noktadadır. Bu bağlamda dil yetersizliği, doktora öğrencilerini kategorize ederek damgalamanın aracı olmaktadır. Katılımcıların sosyal sınıflandırma yoluyla dâhil edildikleri bu kategori, onları kendi ifadeleri ile büyük bir değersizlik ve beceriksizlik hissi, özgüven kaybı, depresyon, kaygı, öz saygı kaybı gibi olumsuz psikolojik iyi oluş göstergelerine sürüklemektedir.

4.2. Baş Etme Süreçleri

Doktora öğrencileri gündelik hayat deneyimlerinde algıladıkları ayrımcılığa sebebiyet verdiğini düşündükleri olumsuz kalıp yargılarla baş etmek için kimi taktiklere (De Certeau, 2008) başvurmaktadırlar. Sosyal etkileşimlerinde hâkim kalıp yargıları karşılamadıklarını ispat edebildikleri ölçüde, olumsuz deneyimlerinin azaldığını gözlemleyen katılımcılar, geliştirdikleri taktikler ile yüksek statülerini kısmi de olsa geri kazanarak sosyal harmoniyi tesis edebildiklerini düşünmektedirler. Bu taktikler iki alt başlıkta değerlendirilebilir: "Ben farklıyım" vurgusuyla kazanılan bireysel hareketlilik ve "Biz farklıyız" vurgusuyla edinilen alt gruplaşma.

4.2.1. Bireysel Hareketlilik

Kendini kanıtlama ihtiyacı hissetmeye dair ifadeler bütün katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu durum onları taktiksel olarak, sosyo-kültürel alt yapılarının imkânları çerçevesinde entelektüel yolla tartışmaya girme, espri ile empatiye teşvik etme, sahip oldukları ilgi alanlarını (piyano çalmak, edebiyat ile ilgilenmek, profesyonel sporcu olmak, sık seyahat etmek vb.) sergileme, İngilizce konuşarak karşı tarafı da hâkim olmadığı bir dili kullanmaya itme gibi izlenim denetim tekniklerine (Goffman, 2009) başvurmaya teşvik etmektedir. Sergilenen performans başarıyı getirmekte ve göçmenlik, gündelik hayatta performatif bir nitelik kazanmaktadır.

"Ben farklıyım." vurgusunun en temel noktalarından biri katılımcıların sosyal ortamlarında sosyalizasyon süreç ve yerlerine dair verdikleri bilgilerdir. Almanya'da büyümediklerinin altını çizmekte, nereden geldiklerine dair sorulara taktiksel olarak Türkiye demek yerine İstanbul demeyi seçmekte, iletişim dili olarak azınlık toplumunun da kullandığı Almanca yerine İngilizceyi tercih etmektedirler. Bu bağlamda, doktora öğrencileri yüksek statülü olana göre konumlanarak, önem verilen etkinliklerin ve ritüellerin içinde bulunmaya çaba sarf etmektedirler. Kendilerini tanıtma süreçlerini etkileşimleri çerçevesinde kendi iradeleri ile seçerek "eşiğimsi konumlarını" (Güven, 2018) avantaja çevirmeye çalışmaktadırlar. Aşağıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, doktora öğrencilerinin bu taktiklere baş vurma sebebi hayatlarını kolaylaştırma çabasıdır:

> "İstanbul'dan gelen birisine burada doğup büyümüş birisine göre biraz daha ön yargısız baktıklarını düşünüyorum." (Gülşah, 27, Berlin Max Planck Enstitüsü)

> "Almanca konuşmuyorsam İngilizceye dönüyorsam insanlar diyor ki: 'Sen buralı değilsin sen İstanbullusun. Türkçen de çok düzgün.' Ben de 'Evet, burada doğmadım büyümedim.' diyorum. Tabii bu seni farklı Türk klasmanına sokuyor o zaman biraz daha prestijli görünüyor." (Melike, 29, FU Berlin)

Berlin'deki göçmen kuşakların kendilerini etnik ya da dini bir kimliktense Berlinli olarak tanımlamaları ile paralellik gösteren bir şekilde (Kaya, 2001; Schiffauer, 2004b; Schiffauer, 2011), bir dünya kenti olan İstanbul üzerinden bir tür paylaşım ortaklığını mümkün kılma çabasına girmektedirler. Bu şekilde de pozitif bir aidiyetin çerçevesini çizmektedirler. Bu çerçeve katılımcıların sosyal ortamlarında paylaşım alanlarını genişleterek, akademik ya da turistik herhangi bir sebeple İstanbul'da bulunmuş olan Almanlar ile onları ortak bir paydada buluşturabilmektedir. Böylece, örneğin Erasmus ya da benzeri bir programla İstanbul'da bulunmuş biriyle 'uluslararası öğrenci' olma özdeşliğine ulaşabilmektedirler.

Öte yandan tarihsel olarak çok kültürlü ve turistik açıdan cazibeli bir metropol olan ve sinema, roman, şiir, belgesel gibi birçok kültürel üretime de konu olmuş İstanbul'un avantajlı konumundan faydalanma çabalarının muğlak getirilerinin olduğu durumlar da ortaya çıkabilmektedir. "İstanbul'un Avrupa mı yoksa Arap tarafından mı geldiği, orada opera salonu olup olmadığı" gibi sorularla karşılaştığını belirten Olgun, benzer bir sohbet içinde, Müslüman erkek kimliğine atfedilen çok eşliliğe vurgu yapan bir arkadaşının, "Karılarınızı dövüyor musunuz?" sorusuna, "Hayır, biz karılarımızı diğer karılarımıza dövdürüyoruz" şeklinde mizahi bir cevap verdiğinden bahsetmiştir. Mizah bu noktada "zayıfın sanatı" (De Certeau, 2008), gündelik hayatı kolaylaştıran taktiğidir. Dünyalarında karşılığı olmayan kalıp yargıların dışa vurumu olarak değerlendirilebilecek stratejik ithamlara karşı geliştirdikleri bu gibi taktikler, hem onların kendilerini ve geldikleri toplumu tanıtmalarına yardımcı olmakta hem de sosyal ortamlarındaki olası çatışmacı/eleştirel havayı kırarak, bir tür ılıman atmosferi de tesis etmelerini sağlamaktadır. Taktiksel yaklaşımlara dair motivasyonun kalıp yargıları değiştirme fikrinden kaynaklandığı anlaşılsa da araştırma, yargı değişiminin çok da mümkün olmadığını göstermektedir. Fakat egemen olanın stratejisinin zayıfladığı da yine doktora öğrencilerinin ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Baş etme süreçlerinin önemli bir boyutunu oluşturan kendini kanıtlama çabasının en güçlü taktiği, kalıp yargıları sarsıcı özellikleri vurgulama yoluyla karşı tarafta şaşkınlık uyandırmadır. Görüşmelerde doktora öğrencilerinden yedisinin altını çizerek belirttiğine göre, Almanlar onlarla tanışınca şaşırmakta, hemen akabinde gelen bir süreç olarak da onları Alman-Türklerden ayrıştırmaktadırlar. Bu 'öteki'leri ayrıştırma girişimi, taktiğin hâkim olan tarafından yeni bir stratejik hamleye dönüştürülmesine örnek teşkil eder. Etkileşimle ortaya çıkan şaşkınlık durumunun getirisi olan sosyal onayın öğrencilerde gizil bir hazza sebep olduğu Neşe'nin şu ifadesinden anlaşılabilir:

> "Bir Alman arkadaşım 'Seninle buradaki Türkler çok farklı.' dedi. Onların çok agresif olduğundan, onlarla anlaşamadığından bahsetti. Ama ben aynı şekilde değildim, yani sonuçta benle arkadaş olduğunda benim daha yumuşak olduğumu gördü, faklı olduğumu gördü. Bundan dolayı da öyle söyledi. 'Sen farklısın.' dedi." (Neşe, 27, FU Berlin)

Bu gibi taktiksel etkileşimlerin sonucunda istisnai bir kişi olarak değerlendirilme durumunun deneyimlendiği sıklıkla ifade edilmektedir. Katılımcılar, "*Du bist aber eine Ausnahme!*[5]" cümle-

5 Tr: "Sen bir istisnasın!"

sinin muhataplarından gelen en klişe ifade olduğunu belirtmektedirler. Şaşkınlığa neden olan taktiksel hamlelerinin hâkim kalıp yargıları değiştirmektense, "istisna" olarak kenara ayrılmalarıyla sonuçlandığı Aslı'nın şu cümlelerinde de kendisini göstermektedir:

> "Türklerin kendi içlerinde gettolaştıklarını düşünüyorlar. Karşılıklı bir süreçtir belki bilmiyorum. Ama o gettolaşmaların dışına sen çıkıp, yüzeysel değil de birebir detaylı konularla konuştuğun zaman algılarındaki farklılığı hissedebiliyorsun. Çünkü seni överken, 'Sen onlardan çok farklısın' derken, o farklılık diğerlerini aşağılamak anlamına geliyor. Oradan çıkartabiliyorsun kafalarındaki imajı, nereye seni kondurduklarını ya da kondurmadıklarını daha doğrusu. "(Aslı, 27, FU Berlin)

Doktora öğrencilerinin dışavurumları, hak etmediklerini düşündükleri bir yaklaşıma maruz kalma hissinin getirdiği içsel gerilim ile bu durumu faydaya dönüştürme ihtimalinin getirdiği gizil haz arasında gidip gelmektedir. Gündelik hayat etkileşiminin bir sonucu olarak tipik olmayan özellikler göstermeleri sebebiyle istisna olarak değerlendirilmeleriyle bir alt tipleştirilme süreci geçirmektedirler. Bu durum hâkim olanın dış grup hakkındaki olumsuz yargılarını değiştirmek yerine, o grup içinde bir alt tip belirleyerek, kişileri oraya dâhil etme stratejisinden kaynaklanmaktadır. Düşük statü grubuna dâhil kabul edilmektense, onları daha prestijli bir noktaya getiren bu bireysel hareketlilik imkânı, katılımcıların gündelik hayat dinamikleri içinde olumsuz deneyim ve etkileşimlere değmeden geçip gitmelerine (*passing*) olanak tanıyarak, daha konforlu bir alanda hareket etmelerini mümkün kılmaktadır. Farklı olma etiketini kabullenme bu noktada egemen strateji üzerinden üretilen taktiksel bir karardır.

4.2.2. Alt Gruplaşma

Doktora öğrencilerinin Almanya'da bulunan göçmen kuşaklara atfedilen negatif imajı temsil etmeyi reddedişleri, sosyal ilişkilerinde kendilerini kanıtlama sürecinde onları rahatlatarak 'biz' vurgusunda kaymaya sebebiyet vermektedir. Yani, sosyal kıyas yoluyla, ilişkilerinde farklı olduklarının vurgusuyla yapılan alt tipleştirilmenin içselleştirilmesi, onları alt grup temsilini benimsemeye götürmektedir. Ait olduğu düşünülen gruba verilen değerin onun için önemli olduğunu ifade eden Ali, bu durumdan nasıl etkilediğini şu şekilde anlatmaktadır:

> "İnsan bir toplumda yaşıyorsa, o toplum ya da küçük bir gruba aitse o gruba verilen değer onun için önemli. Sen oraya aitsin, insanlar seni o grup üzerinden değerlendiriyor. Buradaki Türklere verilen değerin az olması beni de etkiliyor ve savunma mekanizması olarak 'Hayır, aslında Türkler bu değil; Türkiye'de Türkler farklı' diyorsun. Kendini o gruptan birazcık ayırt etmeye ve 'Ben Türküm ama ben onlardan değilim' demeye başlıyorsun. Bir savunma mekanizması geliştiriyorsun. Kendini biraz daha geri çekmeye çalışıyorsun." (Ali, 29, FU Berlin)

Bu noktada, 'Biz' yani Türkiye'den gelen ve sosyalizasyon süreçlerini orada geçirmiş olan yüksek nitelikli göçmenler alt grubu belirginleşmektedir. Böylece dış grup tarafından tüm grubun homojen bir bütün olarak değerlendirme eğilimi zedelenmekte, grup içi farklılıkların olabileceğine dair bir fikir oluşmaktadır (Richard ve Hewstone, 2001). Bahsi geçen bu alt gruplaşma, katılımcıları olumsuz imaj atfedilen Alman-Türklerden ayrıştırmakta ve kendilerini Türkiye-Türkü olarak tanımlamalarıyla, daha prestijli bir alt grubun temsilcisi hâline getirmektedir. Gündelik hayatında algıladığı kalıp yargıları ve kendi grubu içinden ayrıştırılarak farklı bir değerlendirilmeye tutulmasını Aslı şu şekilde paylaşmaktadır:

> "Almanlarda özellikle birebir Türkiye'den gelen Türkleri gördükçe şu ayrım daha çok oturuyor: Türkiye-Türkleri ve Alman-Türkler. Alman-Türkleri, Türkiye-Türklerine göre daha muhafazakâr, daha eğitimsiz görüyorlar. Okumak için gelen onların algısını değiştirdiği için Türkiye'den gelenler Almanya'dakilere göre daha eğitimli, daha hoş görülü, daha iyi iletişim kurabildiğimiz insanlar olarak gözüküyor. Bu ayrımı ben çok yaşadım." (Aslı, 27, FU Berlin)

Bahsi geçen bu deneyimler ile biz ve onlar vurgusu artık çoğunlukla Almanlar ile ilgili değil, Alman-Türkler ile ilintili olarak kullanılagelmektedir. Sosyal kıyas için belirlenen referans grubundaki bu kayma, katılımcıların kendilerini daha düşük bir statü grubu ile karşılaştırmaları ile pozitif sosyal kimlik inşalarını mümkün kılmaktadır (Tajfel ve Turner, 1979). Kendisini Almanya'daki Türk azınlığa ait hissetmediğini belirten Melike, sözlerine şu şekilde devam etmektedir:

> "Buradaki Türklere ait hissetmiyorum. Tabii ki hiçbir bağım yok, çünkü hiçbir akrabam yok, tanıdığım bir aile yok, gidip geldiğim yerlerde görüyorum. Mesela büfelerde, dönercilerde, restoranlarda, kafelerde Türk olunca hemen Türkçe konuşuyorsun, bir yakınlık hissediyorsun. Ama bir şey paylaşabileceğimi düşünmüyorum. Türkçe konuşmamıza rağmen aynı dili konuşmadığımı görüyorum." (Melike, 29, FU Berlin)

Taktiksel olarak alt grup temsilini kabulleniş, aynı zamanda gündelik hayatlarında Alman-Türkler ile etkileşimlerinde de sınırlandırıcı bir rol oynamaktadır. Katılımcıların etkileşimlerinde Almanya'da yaşayan göçmen kuşaklara yönelik olumsuz yargıları benimsemede isteksizken, bunu süreç içinde taktik olarak kullanma eğilimine girdikleri görülmektedir. Sosyal ortamlarında karşılaştıkları kalıp yargılara bazen hak verdikleri Neşe'nin ifadelerinde de görülmektedir:

> "Bazen kızdırıyor beni ön yargılar. Sonuçta ben de Türk olduğum için tepki veriyorum ister istemez. Yani benim de bir parçam onlar. Ama şöyle bir şey var, ben de görüyorum bazen tavırlarını. Mesela metroda bir Almanca bir Türkçe gerçekten çok bağırarak konuşuyorlar. Hani ben de bir Alman olsam gerçekten ön yargılı davranabilirim ya da kızabilirim. Bu normal geliyor onlar açısından baktığımda." (Neşe, 27, FU Berlin)

Katılımcılar, Alman-Türklerin yoğunlaştığı restoran, market, cami vb. yerlere gittiklerinde kendilerini tanıdık bir atmosferin içinde bularak, Türkçe konuşabilmek gibi ortak kodlara sahip olmanın, sosyal dayanışmanın olumlu etkilerini hissediyor olsalar da alt grupta kalmayı tercih etmektedirler. Almanya'daki göçmen kuşaklara yönelik olumsuzlamalara kısmi de olsa hak vermekle birlikte, bu taktiksel seçimleri ile ilgili duygularını "utanıyorum, üzgünüm, kabul edemiyorum" gibi empatik ifadelerle betimlemektedirler. Değerlendirmelerinde geliştirdikleri empati dili Olgun'un şu ifadesinden de anlaşılmaktadır:

> "İlk geldiğimde, itiraf ediyorum, şöyle bir şey düşünmüştüm: 'Yahu ellerinde bütün imkânlar var, neden kullanmıyorlar?' [Alman-Türkleri kastederek] Sonra işin içine girdikten sonra bu insanların asabiyetini falan anlamaya başladık. Çünkü öyle şeylerle karşılaşıyorsunuz, öyle cümleler size söylüyorlar ki asabınız bozuluyor. 'Sen buraya ait değilsin, bu sokakta yürümeye senin hakkın yok.' Sokakta yürürken sırtında elli kilo taş taşımış gibi yürüyorsun, yani bu sokakta benim ne işim varı sana söyletiyorlar. Burada doğmuş büyümüş bir insana da bunu söyletiyorlar. Bu insan sinirleniyor, asabileşiyor, hırçınlaşıyor. Kimisi hem Türkçe hem Almancayı

> düzgün konuşamadığı için kendini ifade etmesi de çok sınırlı oluyor. Yaptığı hareketler bu resmi besleyici bir şeyler oluyor." (Olgun, 27, FU Berlin)

Doktora öğrencilerinin kendilerini ayrıştırma ile ilgili söylemlerinde, duygusal ve rasyonel boyutta ikileme düştükleri görülmektedir. Bu doğrultuda, bir yandan Almanya'da doğup büyüyen göçmen kuşakların kendi içlerinde yaşamayı seçerek, toplumun geneli ile yapıcı ilişkiye girmediklerini, vatandaşlık alma konusunda istekli olmayarak, politik ve sosyal katılımda bulunmadıklarını, Avrupa'da bulunmanın imkânlarından faydalanmadıklarını belirtmektedirler. Öte yandan da göçmen kuşakların bu seçimlerinde özellikle gündelik hayatlarında okul sıralarından itibaren algıladıkları ayrımcı tutumların, bireysel ve kurumsal ırkçılığın etkili olduğunu düşünmektedirler. Bu ikilemlerinde ve gündelik hayatlarında tercih ettikleri mekânsal ve ilişkisel ayrışmada, öğrencilerin tamamının karşılaştıkları negatif imajın Almanya'daki göçmenlere yönelik ayrımcı tutumdan ve kalıp yargılardan kaynaklandığını düşünmelerinin payı yadsınamaz.

5. Sonuç

Almanya'da göç çalışmalarının ana eksenini işçi göçmenler ve süregiden kuşakları oluşturmaktadır. Almanya doğumlu yüksek eğitimli nesillerin Türkiye'ye yerleşme eğilimlerindeki artış, Almanya'nın nitelikli göçmen ihtiyacını resmi olarak da açıklaması[6] ve son yıllarda Türkiye'de cereyan eden sosyal, politik ve ekonomik koşullarla yüksek eğitimlilerin Avrupa'ya yönelmesinin yaygınlaşması nitelikli göçmen deneyimini daha dikkat çekici bir noktaya getirmiştir. Türkiye-Almanya arası göçün görünürlük kazanan son aktörleri, "yeni dalga" olarak ifade edilen yüksek nitelikli göçmenlerdir (Türkmen, 2019). Bu göçmenlerin bir alt kümesi olan doktora öğrencilerinin gündelik hayat deneyimlerinde olumsuz kalıp yargılarla yüzleşmelerinin onları hangi taktiksel tavır alışlara ittiğinin ve bunların aidiyet süreçleri ile ilişkisinin araştırılması makalenin ana sorunsalını oluşturmuştur. Bu aktörler ile Almanya'da bulunan diğer göçmen kuşakların ortak paydaları ise gündelik hayat etkileşiminin deneyimsel alanıdır.

Yetişmiş, eğitimli, bulunduğu toplumda taşıyıcı olabilecek özelliklere sahip kimselerin gittikçe yaşlanan bir nüfusa sahip olan Almanya'dan uzaklaşma eğilimlerinin ülke için birçok dezavantajı beraberinde getireceği ön görülebilir. Bu göç eğilimi, Avrupa'da yükselen anti-Müslüman ırkçılık ve yabancı düşmanlığının gündelik hayata yansımalarından bağımsız değerlendirilemez. Nitekim Yılmaz-Şener ve Türgen (2018) Almanya ve Amerika'dan geri dönen yüksek nitelikli göçmenlerle yaptıkları araştırmalarında, Almanya'dakilerin bu seçimlerinde ayrımcılık deneyiminin ve olumsuz yargıların belirleyici olduğunu göstermiştir. Bu göçmenler eğitim hayatlarında[7] ve bürokratik işlerinde ayrımcılığa maruz kaldıklarına dair açıklamaları ile Amerika'dan dönenlerle ciddi anlamda farklılaşmaktadırlar. Bu kimselerin Türkiye'ye geldikten sonra başka bir ülkeye gitme durumlarında, Almanya'yı seçenek olarak görmeyişleri, bir 'yabancı' olarak orada yaşamanın zorluklarına yaptıkları vurgu dikkat çekicidir. Aynı durum makalenin araştırma grubu için de geçerlidir. Çalışma kapsamındaki doktora öğrencilerinin dokuzu eğitimlerini tamamladıktan sonra, mülakatlarındaki beyanları ile tutarlı şekilde Almanya'dan ayrılmış ve gerek Türkiye gerek Amerika'da kariyerlerine devam etmişlerdir.

6 AB dışı ülkelerden nitelikli göçmen alımına dair 1 Mart 2020'de yürürlüğe girmesi planlanan yasa tasarısı ile ilgili bilgilendirme için bkz. https://www.make-it-in germany.com/de/visum/arten/arbeiten/fachkraefteeinwanderungsgesetz/

7 Yörükoğlu ve Kara (2017) da Almanya'da yaşayan yüksek nitelikli göçmenlerle yaptıkları nicel araştırmada, öğrencilerin en çok dil (%59) ve okul sistemine adaptasyon (%40) ile ilgili zorluklar yaşadıklarını ortaya koymuşlardır.

Nitelikli göçmenlerin geri dönüşleri ile algıladıkları ayrımcılığın ilişkisini ele aldığı çalışmasında Yılmaz-Sener' in (2018) ve "yeni dalga" olarak ifade edilen göçmenlerle görüşmeler yapan Türkmen'in (2019) algılanan basmakalıplaştırmaya dair bulguları bu makaleninkilerle paralellik gösterir niteliktedir. Her üç araştırmanın katılımcıları da yabancılar dairesi, sosyalleşme ortamları, eğitim kurumları, iş yerleri gibi gündelik hayatın birçok önemli noktasında yüzleştikleri ayrımcı tutumlar sebebiyle zorluklar yaşamış ve kendilerini dışlanmış hissettiklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde sosyal çevrelerinde karşılaştıkları Almanların onları sahip oldukları sosyal-kültürel sermaye ve dış görünüşleri sebebiyle "Hiç Türk'e benzemeyen, iyi göçmenler" olarak ayrıştırdıklarını ifade etmiş, gruplar arası sınırlar ile mücadeleye girmeden kendi pozisyonlarını almaya çalışmışlardır. Geri dönüş öncesi süreçteki deneyimlere odaklanan bu makale doktora öğrencilerinin gündelik hayatlarında algıladıkları olumsuz kalıp yargılar ile geliştirdikleri baş etme süreçleri ve aidiyetleri arasında ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Doktora öğrencilerinin geliştirdikleri taktiklerin başında 'istisna' oldukları vurgusuyla yapılan alt tipleştirmeyi içselleştirerek, bir alt grup içinde kendilerini tanımlamaya gitmeleri gelmektedir. Dikkat çekici olan, ayrıştırıldıkları grubun üyelerinin – bilhassa yüksek eğitimli üçüncü jenerasyon Alman-Türklerin- kalıp yargıları sarsıcı özelliklerine ve kendilerininkinden farklı olmayan sosyal-kültürel sermayelerine dair fikirleri olsa da homojenleştirilmelerine göz yummak zorunda kalmalarıdır. Çünkü sosyal etkileşimlerinde hâkim kalıp yargıları karşılamadıklarını kanıtlayabildikleri ölçüde olumsuz deneyimlerinin azaldığını gözlemleyen öğrenciler, geliştirdikleri taktikler ile pozitif kimliklerini kısmi de olsa geri kazanabilmektedirler. Bunların başında gelinen şehre vurgu, Almanca yerine İngilizce kullanma çabası, mizah, performatif olarak farklılıkları gösterme, entelektüel tartışmalara girme, ilgi alanlarını sergileme gelmektedir. Gokalp-Yılmaz'ın (2012) çalışmasında, Almanya'daki Türk göçmen kuşakların kendi içlerine dönme, kendilerine ait olarak gördükleri tüketim, medya, boş zaman aktivitesi ve sosyalleşme ortamlarına yönelme, Almanca konuşmaya ve Almanlarla ilişkilenmeye mesafe koyma gibi taktikler geliştirdiklerine dair tespitleri ile tezatlık gösterir şekilde, doktora öğrencilerinin kendilerine özgü bir taktiksellikle bahsi geçen 'göçmen' ortam ve taktiklerinden kaçındıkları görülmektedir. Burada ilginç olan, bir göçmen grubun geliştirdiği taktiğin, aynı grubun diğer üyeleri tarafından yine taktiksel olarak uygulama alanının dışına çıkartılmasıdır. Aidiyete dayalı bu tutumlarının, öğrencilerin pozitif kimlik kazanımlarını olanaklı kıldığı ancak sosyal hayatlarında ise toplumun her kesimi ile tanışıklık düzeylerine bağlı olarak bir tür muğlaklığa sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Gündelik hayatın etkileşim noktalarında hâkim olanın stratejisi doğrultusunda tekrar tekrar sergilenen taktikler, yalnızca birbirinin ardı sıra gelen süreçlerde değil, eş zamanlı olarak farklı durum ve sosyal ortamlarda ortaya konulmaktadır.

Türkiye kökenli diğer yüksek nitelikli aktörleri, örneğin iş yaşamındaki profesyonelleri kapsamına almayışı araştırmanın akademi dışı nitelikli göçmenliğe dair açıklayıcı gücünü zayıflatmaktadır. Ayrıca Almanya'da doğup büyüyen ve eğitim kademelerinde başarı kazanarak, Alman muadillerinden farklı olmayan nitelikleriyle varlık sürdüren kuşakların da deneyimlerine yer vererek, araştırmaya konu olan doktora öğrencilerininki ile benzeşen-farklılaşan yönlerini görmek sonraki çalışmalar için önemli bir bağlam olacaktır. Bunun yanı sıra araştırmanın yapıldığı 2011 sonrası Türkiye'de gelişen olayların ve Almanya'da yüksek nitelikli göçmen alımı ile ilgili yeni başlayacak uygulamanın tetiklediği göç hareketliliğinin alanda ne gibi dönüşüme sebep olduğunun derinlemesine araştırılması da göç araştırmalarına önemli bir katkı olacaktır.

En son Şubat 2020'de Almanya'nın Hanau şehrinde göçmenlere yönelik gerçekleştirilen ırkçı saldırı da göstermektedir ki; göçmenlik deneyimi artık sadece gündelik hayattaki ayrım-

cı tutumları değil, aynı zamanda bir güvenlik sorununu da içinde barındıran 'kaygı deneyimine' dönüşmüştür. Nitelikli göçmenlere yönelik cezbedici politikalar geliştirme çabasında olan Almanya'nın, yükselen yabancı düşmanlığı ile mücadelesinde başarılı olup olmayacağı hala soru işaretini korumaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Abadan Unat, N. (2007). Türk dış göçünün aşamaları: 1950li yıllardan 2000li yıllara. A. Kaya ve B. Şahin (Ed.), *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri* kitabı içinde, (s. 1–19). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Alam, O., (2012). 'Islam is a blackfella religion, whatchya trying to prove?': Race in the lives of white Muslim converts in Australia. *La Trobe Journal*, *89*, 124–139.

Amir-Moazami S. (2007). *Politisierte Religion. Der Kopftuchstreit in Deutschland und Frankreich*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Aydin, Y. (2010). Der Diskurs um die Abwanderung Hochqualifizierter türkischer Herkunft in die Türkei. *HWWI Policy Paper. 3*(9).

Baltes, B. B., & Rudolph, C. W. (2010). Examining the effect of negative Turkish stereotypes on evaluative workplace outcomes in Germany. *Journal of Managerial Psychology, 25*(2), 148–158. Retrieved from https://doi.org/10.1108/02683941011019357

Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. London: Routledge.

Bilecen-Süoğlu, B. (2012). Trends in student mobility from Turkey to Germany. *Perceptions*, *12*(2), 61–84.

Breuer, F. (2003). Subjekthaftigkeit der sozial-/wissenschaftlichen Erkenntnistätigkeit und ihre Reflexion: Epistemologische Fenster, methodische Umsetzungen. *Forum: Qualitative Sozialforschung*, *4*(2).

Canbulat, M., Ültanır, E., Ültanır, G., Griese, H., Schulte ve Sievers, I. (2008). Almanya'da yaşayan Türk üniversite öğrencilerinin sosyo-kültürel yetilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Sosyoloji Konferansları*, *37*, 19–35. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100881

De Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi I*, (L. Arslan Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Deniz, Ç. A., Hüldür, A. B. ve Ekinci, Y. (2016). Göç, strateji ve taktik: Suriyeli sığınmacıların gündelik hayat deneyimleri. *The Journal of International Social Research*. *9*(42). 1077–1087. Erişim Adresi: DOI: 10.17719/jisr.20164216217

Diehl, C., Fischer-Neumann, M., & Mühlau, P. (2016). Between ethnic options and ethnic boundaries – Recent Polish and Turkish migrants' identification with Germany. *Ethnicities*, *16*(2), 236–260. Retrieved from https://doi.org/10.1177/1468796815616156

El-Tayeb, F. (2008). "The birth of a European public": Migration, postnationality, and race in the uniting of Europe. *American Quarterly*, *60*(3), 649–670. Retrieved from Doi:10.1353/aq.0.0024 .

Ellingson, L. L. (1998). "Then you know how I feel": Empathy, identification, and reflexivity in fieldwork. *Qualitative Inquiry*, *4*(4), 492–514. Retrieved from https://doi.org/10.1177/107780049800400405

European Migration Network (2013). Immigration of international students to the EU: EMN Synthesis Report. *Directorate General Home Affairs*, European Commission. Retrieved from https://emn.ie/publications/immigration-of-international-students-to-the-eu-emn-synthesis-report/

Esgin, A. (2016). *Sosyolojik soruşturmalar: Gündelik olanın analizinden kesitler.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Esgin, A. (2018). Gündelik hayat sosyolojisi: Tarihsel süreç ve temel İlkeler. A. Esgin& G. Çeğin (Ed.), *Gündelik hayat Sosyolojisi temalar, sorunsallar ve güzergâhlar* kitabı içinde (s. 13–35). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Goffman, E. (2009). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*, (B. Cezar, Çev.). Ankara: Metis Yayınları.

Gokalp Yılmaz, G. (2013). Tactics in daily life practices and different forms of resistance: The case of Turks in Germany. *The Procedia- Social and Behavioral Sciences, 82*. 66–73. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.226

Göle, N. (2010). *İç içe girişler: İslam ve Avrupa*, (A. Berkay, Çev.). Ankara: Metis Yayınları.

Göle, N. (2015). *Gündelik yaşamda Müslümanlar: Avrupa kamusal alanındaki İslam ihtilafları üzerine bir araştırma*, (Z. Cunillera, Çev.). Ankara: Metis Yayınları.

Güven, U. (2018). Kültür, gündelik hayat ve teatrallik ilişkisi açısından performans antropolojisi. *Antropoloji*, *36*, 103–123. Erişim Adresi: DOI: 10.1501/antro_0000000361

Hartmann, J. (2016). Do second-generation Turkish migrants in Germany assimilate into the middle class? *Ethnicities*, *16*(3), 368–392. Retrieved from https://doi.org/10.1177/1468796814548234

Hewstone, M. (1994). Revision and change of stereotypic beliefs: In search of the elusive subtyping model, *European Review of Social Psychology*, *5*(1), 69–109. Retrieved from https://doi.org/10.1080/14792779543000020

Hewstone. M., Macrae, C., Griffiths, R., Milne A. B., & Brown, R. (1994). Cognitive models of stereotype change: 5. Measurement, development and consequences of subtyping. *Journal of Experimental Social Psychology*, *30*, 505–526. Retrieved from https://doi.org/10.1006/jesp.1994.1024

Horneffer. B., & Krenner D. (2013). *Hochqualifizierte in Deutschland: Erhebung zu Karriereverläufen und internationaler Mobilität von Hochqualifizierten*. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt. Erreichbar in https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bildung-Forschung-Kultur/Hochschulen/Publikationen/Downloads-Hochschulen/hochqualifizierte-deutschland-5217205139004.pdf?__blob=publicationFile

Jouili, S. J. (2009). Negotiating secular boundaries: Pious micro-practices of Muslim women in French and German public spheres. *Social Anthropology, 17*(4) 455–470. Retrieved from https://doi:10.1111/j.1469-8676.2009.00082.x

Kahraman, B., & Knoblich, G. (2000). Strechen statt Sprechen: Valenz und automatische Aktivierbarkeit von Stereotypen über Türken in Deutschland. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, *2*, 29–41.

Kaya, A. (2001). *Sicher in Kreuzberg : constructing diasporas; Turkish hip-hop youth in Berlin*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Kaya, A. (2002). Aesthetics of diaspora: Contemporary minstrels in Turkish Berlin, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *28*(1), 43–62. Retrieved from DOI: 10.1080/13691830120103921

Kızılay, Ş. E. (2011). Küreselleşme, Madun Kamusallığı ve Taktikler: Afyon Çavuşbaş Mahallesi Örneği. *İdealkent*. *3*, 94–129.

Kristen, C., & Granato, N. (2007). The educational attainment of the second generation in Germany: Social origins and ethnic inequality. *Ethnicities*, *7*(3), 343–366. Retrieved from https://doi.org/10.1177/1468796807080233

Kümbetoğlu, Belkıs. (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lamnek, S. (2005). *Qualitative Sozialforschung Band 2*, Weinheim, Beltz: Psychologie Verlags Union, (s. 35–124).

Lippmann, W. (1998 [1922]). *Public opinion*, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers (pp. 79–130).

Maurer, K. L., & Park, B., & Rothbart, M. (1995). Subtyping versus subgrouping processes in stereotype representation, *Journal of Personality and Social Psychology*, *69*(5), 812–824. Retrieved from DOI: 10.1207/S15327957PSPR0501_4

Moffitt, U., Juang, L. P., & Syed, M. (2019). "We don't do that in Germany!" A critical race theory examination of Turkish heritage young adults' school experiences. *Ethnicities*, *19*(5), 830–857. Retrieved from https://doi.org/10.1177/1468796818788596

Park, B., & Rothbart, M. (1992). Role of meaningful subgroups in explaining differences in perceived variability for in-groups and out-groups, *Journal of Personality and Social Psychology*, *63*(4), 553–567. Retrieved from DOI: 10.1037//0022-3514.63.4.553

Park, B., Wolsko, C., & Judd, C. M. (2001). Measurement of subtyping in stereotype change, *Journal of Experimental Social Psychology*, *37*, 325–332. Retrieved from DOI: 10.1006/jesp.2000.1460

Reimers, S. L. (2018). *Migration, Bildung und Familie: Ethnografische Annäherung an den Alltag dreier Generationen zwischen türkischem Dorf und Neuköllner Kiez*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Richards, Z., & Hewstone, M. (2001). Subtyping and subgrouping: Processes for the prevention and promotion of stereotype change, *Personality and Social Pychology Review*, *5*(1), 52–73. Retrieved from https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0501_4

Sabuktay, A. (2008). Kızılay'da gündelik hayat ve yönetim, *Mülkiye Dergisi*, *32* (261), 161–173.

Salt, J. (1997). International movements of the highly skilled. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*. No: 3.

Schiffauer. W. (2003). Kulturelle Zuschreibungen und Fremdethnisierungen. In M. Frölich& A. Messerschmidt& J. Walther (Eds.), *Migration als biografische und expressive Ressource: Beiträge zur kulturellen Produktion in der Einwanderungsgesellschaft*, (S.151–158). Frankfurt am Main: Brandes& Apsel Verlag.

Schiffauer, W. (2004a). Vom Exil- zum Diaspora-Islam. Muslimische Identitäten in Europa. *Soziale Welt - Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis*, *55*(4), 347–368. Erreichbar in DOI: 10.2307/40878470

Schiffauer, W. (2004b). *Cosmo*politans are cosmo*politans*: On the relevance of local identification in globalizing society. In. J. Friedman& S. Randeria (Eds.). W*orlds on the move: Globalization, migration, and cultural security* ,91–103. London: Tauris.

Schiffauer, W. (2006). Enemies within the gates- The debate about the citizenship of Muslims in Germany. In T. Modood & A. Triandafyllidou & R. Zapata Barrero (Eds.), *Multiculturalism, Muslims and citizenship: A European approach,* 94–117. London: Routledge.

Schiffauer, W. (2007). Der unheimliche Muslim- Staatsbürgerschaft und zivilgesellschaftliche Ängste. In L. Tezcan& M. Wohlrab-Sahr (Eds.), *Konfliktfeld Islam in Europa,* (S. 111–134). Baden-Baden: Nomos-Verlag.

Schiffauer, W. (2008). *Parallelgesellschaften: Wie viel Wertekonsens braucht unsere Gesellschaft? Für eine kluge Politik der Differenz* . Bielefeld: Transcript Verlag.

Schiffauer, W. (2013). The logics of toleration: Outline for a comparative approach to the study of tolerance. In J. Dobbernack & T. Modood (Eds.), *Tolerance, intolerance and respect: hard to accept?*, (S. 103–127). London: Palgrave Macmillan.

Schiffauer, W., Uçan, M., Schwalgin S., & Kurt, N. (2015). *Schule, Moschee, Elternhaus: Eine ethnologische Intervention.* Berlin: Suhrkamp Verlag.

She, Q. ve Wotherspoon, T. (2013). International student mobility and highly skilled migration: a comparative study of Canada, the United States, and the United Kingdom. *Springer Plus*. *2*, 132. Retrieved from DOI: 10.1186/2193-1801-2-132

Spielhaus, R. (2006). Religion und Identität Vom deutschen Versuch, "Ausländer" zu "Muslimen" zu machen. *Internationale Politik*, *3*, 28–37.

Şahin Kütük, B. (2015). Türkiye'den Batı Avrupa'ya işçi göçünün sosyolojik çalışmalara yansımaları. *Sosyoloji Konferansları*, *52*(2), 609-654. Erişim Adresi: DOI: 10.18368/IU/sk.19012

Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*. *13*, 65–92. Retrieved from https://doi.org/10.1177/053901847401300204

Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict, In: W.G. Austin ans S. Warchel (Ed.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole, 33–47.

Tezcan, M. (1999). Çokkültürlülük masalı: Çokkültürlü toplumlarda Türk işçi çocuklarının eğitimi sorunu (Almanya ve Hollanda örneği). Eğitim ve Bilim, 14(114), 57–63.

Turner, V. **(**1982). Liminal to liminoid, in play, flow, ritual: An essay in comparative symbology. In V. Turner, *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play,* 20–60. New York: Performing Arts Journal Publications.

Türkmen, G. (2019). "But you don't look Turkish!": The changing face of Turkish immigration to Germany. *Reset Dialogues*.

Yardım, M. (2016). İç grup (biz) ve dış grup (onlar) bağlamında Fransız intelligentsia örneği. *Sosyoloji Konferansları*, *54*(2), 333–350.

Yörükoğlu, C. ve Kara, G. (2017). Almanya'da yaşayan yüksek nitelikli Türk göçmenler-Beyin göçünün yeterince farkında mıyız?. *İktisat ve Toplum*. Sayı: 80.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz Sener, M. (2019) Perceived discrimination as a major factor behind return migration? The return of Turkish qualified migrants from the USA and Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *45*(15), 2801–2819. Retrieved from DOI: 10.1080/1369183X.2018.1524292

Yılmaz Şener, M. ve Türgen, G. (2018). Kesin dönüş mü, yoksa tekrar göç etme hazırlığı mı? Nitelikli Türk göçmenlerin Almanya ve Amerika'dan geriye göçü. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, *21*(1).

Mülakatlar

Ali, Berlin- Kreuzberg, Haziran 2011

Aslı, Berlin- Kreuzberg, Haziran 2011

Burak, Berlin- Dahlem, Haziran 2011

Gülşah, Berlin- Kreuzberg, Haziran 2011

Kerem, Berlin- Potsdamer Platz, Haziran 2011

Melike, Berlin- Dahlem, Temmuz 2011

Neşe, Berlin- Kreuzberg, Temmuz 2011

Olgun, Berlin- Neukölln, Haziran 2011

Özlem, Berlin- Dahlem, Temmuz 2011

Sabiha, Berlin- Kreuzberg, Haziran 2011